

دوماهنامه علمی- پژوهشی

د ۱۱، ش ۲ (پیاپی ۵۶)، خرداد و تیر ۱۳۹۹، صص ۱-۳۲

بررسی رده‌شناختی تطبیقی حرکت پرسش‌واژه‌ها در زبان‌های فارسی و عربی

بسام رحمة^۱، نجمه دری^۲، حیات عامری^۳، غلامحسین غلامحسین‌زاده^۴، عیسی متقی‌زاده^۵

۱. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
۲. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
۳. استادیار گروه زبان‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
۴. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
۵. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

پذیرش: ۹۸/۰۲/۱۴

دریافت: ۹۷/۱۱/۰۳

چکیده

یکی از بحث‌های مهم زبان‌شناسی در قرن اخیر، بحث رده‌شناسی و جهانی‌های زبان است. در رده‌شناسی مؤلفه‌های متعددی بررسی می‌شوند. یکی از آن مؤلفه‌ها، تشخیص حرکت پرسش‌واژه‌ها در زبان‌هاست. رده‌شناسان در این زمینه، دو رده اصلی را مشخص کرده‌اند: نخست آنکه پرسش‌واژه‌ها در جای عنصری که از آن در جمله پرسش می‌کنند، می‌آیند و دیگر آنکه پرسش‌واژه‌ها به‌ناچار در آغاز جملات پرسشی قرار می‌گیرند. در این پژوهش قصد داریم حرکت پرسش‌واژه‌ها در زبان‌های فارسی و عربی را بررسی کنیم تا بتوانیم جایگاه آن‌ها را در نظام رده‌شناسی زبانی روشن سازیم. روش تحقیق توصیفی - تحلیلی است و جملات مورد بررسی و تحلیل، از متون مختلف گونه رسمی هر دو زبان جمع‌آوری شده است. بر اساس یافته‌های این پژوهش، زبان‌های فارسی و عربی از لحاظ حرکت پرسش‌واژه‌ها در دو رده متفاوت قرار می‌گیرند. گرایش بیشتر پرسش‌واژه‌های فارسی این است که در جای عنصری که از آن پرسش می‌کنند، می‌آیند، در حالی که پرسش‌واژه‌های زبان عربی، در آغاز جملات پرسشی قرار می‌گیرند. همچنین، هر دو زبان با جهانی‌های زبانی ارائه شدند و در این زمینه سازگار هستند. از دیگر نتایج این پژوهش آن است که دلایل ساختاری، معنایی و پردازشی بر موضوع حرکت پرسش‌واژه تأثیر گذارند.

واژه‌های کلیدی: رده‌شناسی، جهانی‌های زبان، حرکت پرسش‌واژه‌ها، فارسی - عربی.

۱. مقدمه

الگو بندی زبان‌ها در سطوح آوایی، معنایی، واژگانی و نحوی از زبانی به زبان دیگر متفاوت است. با وجود این، بررسی‌های زبان‌شناختی ثابت کرده است که زبان‌های مختلف دنیا مشترکاتی نیز دارند که به آن‌ها، جهانی‌های زبان^۱ گفته می‌شود؛ یعنی ویژگی‌هایی وجود دارد که در همه و یا بیشتر زبان‌های جهان مشاهده می‌شوند. جهانی‌های زبانی بیشتر با گرینبرگ^۲ شناخته شده‌اند. وی به بررسی ۳۰ زبان مختلف پرداخت و ۴۵ جهانی را معرفی کرد که به نام خود او شناخته شده‌اند. بررسی جهانی‌های زبان به موازات بحث رده‌شناسی زبان پیش می‌رود.

رده‌شناسی^۳ شاخه‌ای از زبان‌شناسی است که شباهت‌های ساختاری بین زبان‌ها را بدون توجه به تاریخ آن‌ها بررسی می‌کند (Crystal, 2008: 499). کاربرد این اصطلاح برای مطالعات مربوط به مقایسه و رده‌بندی مفاهیم زبانی از سال ۱۹۰۱ از سوی زبان‌شناسی به نام گابلنتز^۴ رواج پیدا کرد (Croft, 2003: 27).

در مطالعات رده‌شناسی، سعی می‌شود تا زبان‌های مورد بررسی از خانواده‌های مختلف زبانی انتخاب شوند تا بررسی‌ها و نتایج به دست آمده دارای دقت کافی باشند.

بررسی ترتیب سازه‌ها^۵ یکی از مهم‌ترین مباحث رده‌شناسی زبان در نیم‌قرن اخیر بوده است؛ زیرا از یک سو زبان‌ها در این مورد تنوع بیشتری دارند و این تنوع دست‌مایه‌ای برای بررسی رده‌شناختی زبان به شمار می‌آید؛ از سوی دیگر، بنا بر گفته گرینبرگ بین ترتیب سازه‌های اصلی و سایر ویژگی‌های دستوری زبان‌ها نوعی هم‌بستگی رده‌شناختی وجود دارد (رضایی و بهرامی، ۱۳۹۴: ۶۵). یکی از موارد تنوع میان زبان‌ها، حرکت پرسش‌واژه‌های^۱ آن-هاست. دبیر مقدم (۱۳۹۳: ۱/ ۱۲۴) بیست و چهار مؤلفه مربوط به توالی‌های مختلف سازه‌ها را ذکر کرده است.

ما در این پژوهش قصد داریم مؤلفه شماره ۲۲ را - که مربوط به حرکت پرسش‌واژه است - در زبان‌های فارسی و عربی بررسی کنیم. مؤلفه شماره ۲۲ از این قرار است: پرسش‌واژه در جای اصلی خود می‌ماند یا اینکه الزاماً، یعنی به اجبار، به ابتدای جمله حرکت می‌کند؟.

بنابراین، پرسش اصلی تحقیق این است که زبان‌های فارسی و عربی بر اساس حرکت پرسش‌واژه‌ها در چه رده زبانی قرار می‌گیرند؟ همچنین، دو پرسش دیگر در این تحقیق مطرح می‌شود: میزان انطباق زبان‌های فارسی و عربی با جهانی‌های زبانی ارائه شده در حوزه حرکت

پرسش‌واژه چگونه است؟ و چه عواملی بر حرکت پرسش‌واژه تأثیرگذارند؟

فرضیه‌هایی که برای این پرسش‌ها مطرح کرده‌ایم به ترتیب عبارت‌اند از:

- با توجه به اینکه دو زبان فارسی و عربی دارای آرایش سازه‌ای متفاوت هستند، پرسش‌واژه‌های فارسی (SOV) و عربی (VSO) در دو رده متفاوت قرار می‌گیرند. پرسش‌واژه‌های فارسی در جای رکنی که درباره آن پرسش می‌کنند، می‌آیند، در حالی که پرسش‌واژه‌های عربی به اجبار به آغاز جملات پرسشی حرکت می‌کنند.

- هر دو زبان فارسی و عربی با جهانی‌های زبانی ارائه‌شده برای جایگاه پرسش‌واژه، سازگارند.

- دلایل ساختاری در حرکت پرسش‌واژه تأثیر دارد.

روش انجام تحقیق در این پژوهش توصیفی - تحلیلی و مبنای نظری ما مطالعه زبانی با رویکرد رده‌شناسی است. بدین ترتیب در آغاز، به توضیح حرکت پرسش‌واژه و معرفی پرسش‌واژه‌های زبان‌های فارسی و عربی می‌پردازیم. سپس حرکت پرسش‌واژه در هر دو زبان را با در نظر گرفتن جهانی‌های مربوط به این موضوع بررسی می‌کنیم. همچنین، به آرای محققان فارسی‌زبان و عرب‌زبان در این حوزه اشاره می‌کنیم و با رویکرد تطبیقی به تحلیل و مقایسه آن‌ها خواهیم پرداخت. برای انجام این پژوهش، هزار جمله پرسشی را از متون مختلف گونه رسمی دو زبان عربی و فارسی اعم از کتاب، مجله و سایت‌های رسمی جمع‌آوری کرده‌ایم که در این مقاله نمونه‌هایی از آن‌ها را تحلیل خواهیم کرد.

۲. پیشینه تحقیق

پژوهش‌های گوناگون در حوزه پرسش‌واژه‌ها و ساخت پرسشی در هر دو زبان فارسی و عربی به انجام رسیده است که به بعضی از آن‌ها اشاره می‌کنیم:

- راسخ‌مهند (۱۳۷۹) جملات پرسشی را از دو دیدگاه حاکمیت و مرجع‌گزینی^۷ و رهیافت کمینه‌گی^۸ بررسی کرده است. وی به این نتیجه رسیده است که می‌توان در رهیافت کمینه‌گی، ساخت پرسشی^۹ را تبیین کرد و دیگر نیازی به طرح دو نوع حرکت، حرکت در روساخت^{۱۰} و حرکت در سطح منطقی نیست.

- کهنمویی‌پور (۲۰۰۱) بر آن است که حرکت پرسش‌واژه‌های فارسی کانونی است و چیزی

به نام حرکت پرسش‌واژه به معنای جابه‌جایی از جایگاه موضوع به جایگاه مشخص‌گر گروه متمم‌نما در فارسی وجود ندارد.

- دبیرمقدم و کلانتری (۱۳۹۵) ساخت پرسشی را در تعدادی از متون دوره نو فارسی بررسی کرده‌اند. پژوهشگران به این نتیجه رسیده‌اند که پرسش‌واژه‌های فارسی در دوره نو در جای اصلی و ابقایی هستند و در عین حال ترتیب واژگانی آزاد دارند.

- الأوسی (۱۳۸۸) ساخت پرسشی در قرآن را از لحاظ معنایی بررسی کرده است. وی ۲۸ معنا برای جملات پرسشی در قرآن ذکر کرده است.

- عقاد و اللانقانی (۲۰۱۱) به مقایسه ساخت پرسشی در زبان‌های عربی و عبری پرداخته‌اند. آن‌ها به وجود اشتراکاتی میان هر دو زبان مانند امکان قرار گرفتن حرف اضافه قبل از پرسش‌واژه اشاره کرده‌اند.

- ستیتی (۱۳۶۸) ژرف‌ساخت جمله پرسشی در زبان عربی را بررسی کرده است. وی به انواع گوناگون حذف^{۱۱} در جمله پرسشی اشاره کرده است. برای مثال، حذف دو سازه فعل و گروه حرف اضافه‌ای که در ادامه آورده می‌شود:

الف. فَمَا الَّذِینَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمُ، [...] أَكْفَرْتُمْ بَعْدَ اٰیْمَانِكُمْ؟ (آل عمران / ۳ / ۱۰۶).

تأویلاً در ژرف‌ساخت^{۱۲} جمله ذکرشده سازه‌های « یقال لهم » (به آن‌ها گفته می‌شود) وجود دارد.

۳. چارچوب نظری

ابن‌الرسول و همکاران (۱۳۹۱: ۸) بیان کرده‌اند که مقصود اصلی از پرسش گزارش‌خواهی و کشف مجهول است. همچنین، عتیق (۱۹۷۴: ۹۶) در تعریف استفهام یا پرسش می‌گوید: «استفهام یعنی طلب شناخت چیزی ناشناخته با ادات خاص». در واقع، مهم‌ترین و رایج‌ترین شیوه زبان‌ها برای پردازش پرسش، استفاده از پرسش‌واژه‌ها^{۱۳} است. از طریق پرسش‌واژه‌ها می‌توان درباره مفاهیم متنوع پرسش کرد؛ مثلاً مکان، زمان، افراد و علت. وجود این پرسش‌واژه‌ها ذاتاً جهانی است؛ یعنی بعید است زبانی یافت شود که پرسش‌واژه‌ای برای پرسش از یکی از مفاهیم ذکرشده نداشته باشد. در بخش بعدی پرسش‌واژه‌های زبان فارسی و عربی را معرفی خواهیم کرد و سپس مبحث حرکت پرسش‌واژه و جهانی‌های مربوط به آن را از دیدگاه رده‌شناسی بررسی خواهیم کرد.

۳-۱. پرسش‌واژه‌های فارسی

پرسش‌واژه‌ها در زبان فارسی عبارت‌اند از: چند، چقدر، کی (key)، کجا، کو، کدام، کدامین، چه (چه کسی، چه چیزی)، کی (ki)، که، چرا، آیا، چه‌سان، چه‌جور، مگر، هیچ، چطور، چندم، چندمین و چگونه. روشن است که این پرسش‌واژه‌ها از لحاظ ساختمان بر دو نوع‌اند: ساده مانند چند و کی و مرکب مانند چه‌جور و چقدر. قریب و همکاران (۱۳۹۲: ۱۶۷) پرسش‌واژه‌ها را ادوات پرسش می‌نامند و آن‌ها را چنین برشمردند: «که» در اشخاص، «چه» در اشیا، «کو و کجا» در مکان، «کدام و کدامین» در تردید، «چون» در چگونگی، «چند» در مقدار و زمان، «کیم» در زمان و «مگر و هیچ» در انکار. پرسش‌واژه «چون» کاربرد قدیمی دارد و امروزه به‌جای آن از «چگونه و چطور» استفاده می‌شود.

در طبقه‌بندی پرسش‌واژه در انواع کلمه دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد. مثلاً خیام‌پور (۱۳۹۳: ۳۱) پرسش‌واژه را نوعی اسم می‌داند. از نظر او اسم بر دو قسم است: صریح و کنایه و اسم کنایه به‌نوبه خود بر سه قسم است: ضمیر، مبهمات و اسم استفهام. انوری و گیوی (۱۳۹۱: ۱۲۰) معتقدند که اگر پرسش‌واژه‌ها همراه اسم بیابند صفت و اگر تنها و بدون همراهی اسم بیابند، ضمیر پرسشی هستند. طبقه‌بندی دیگر پرسش‌واژه‌ها بر اساس آهنگ ادای آن‌هاست. باطنی (۱۳۹۲: ۸۴) هنگام استفاده از پرسش‌واژه‌ها، دو دسته از جملاتی پرسشی را بر اساس انتخاب آهنگ مشخص کرده است. یک دسته جملات پرسشی با سه پرسش‌واژه «آیا، مگر و هیچ» است که حتماً با آهنگ خیزان ادا می‌شوند. دسته دیگر جملاتی که انتخاب آهنگ خیزان و افتان^۴ در آن‌ها اختیاری است. پرسش‌واژه‌ها مانند: «کجا، چرا، چگونه، کی» و غیره مشمول این دسته هستند.

۳-۲. پرسش‌واژه‌های عربی

در عربی به جز «هل» و «همزه» که حرف هستند، سایر پرسش‌واژه‌ها در طبقه اسم - که اصطلاحاً به آن‌ها «أسماء الاستفهام» گفته می‌شود - قرار می‌گیرند (دقر، ۱۹۸۶: ۲۷). در جدول شماره ۱ پرسش‌واژه‌های عربی همراه با معادل فارسی آن‌ها ارائه می‌شود:

جدول ۱: پرسش‌واژه‌های عربی و برابر فارسی آن
Table. Question words in Arabic and their Persian synonyms

پرسش- واژه عربی	ما/ ماذا	لِمَ/ لماذا	مَنْ/ من ذا	متی	کم	کیف	أی	این	أَیْنَ	أَیَّانَ	هل	همزه
برابر فارسی	چه (چیست)	چرا برای چه	چه کسی کی (ki)	کی	چند چقدر	چطور چگونه	کدام	کجا کو	چطور چگونه	کی	آیا	آیا مگر

فرق «همزه» و «هل» در این است که «همزه» با فعل مثبت و منفی به‌کار می‌رود، در حالی که «هل» فقط با فعل مثبت همراه می‌شود. مثلاً می‌توانیم بگوییم «أقرأت الكتاب؟» و «ألم تقرأ الكتاب؟»؛ ولی نمی‌توانیم بگوییم «*هل لم يحضر أخوک؟». همچنین، بین «متی» و «أیان» تفاوت وجود دارد و آن این است که «متی» برای پرسش در زمان‌های گذشته و آینده استفاده می‌شود، در حالی که «أیان» فقط برای زمان آینده به‌کار می‌رود. پس جمله «*أیان سافرت؟» در زبان عربی اشتباه است (همان: ۱۰۷).

پرسش‌واژه‌ها در عربی گاهی با عناصر مشابه دیگری اشتباه گرفته می‌شوند. به همین دلیل باید میان آن‌ها فرق گذاشت. برای مثال: «مَنْ» پرسشی و «مَنْ» موصولی، «أی» پرسشی و «أی» موصولی و «کم» پرسشی و «کم» خبری باهم تفاوت دارند. در فرق گذاشتن بین پرسش‌واژه‌ها و اسم‌های موصول می‌گوییم که پرسش‌واژه در یک جمله ساده می‌آید، در حالی که اسم موصول در جمله مرکب (پایه - پیرو) می‌آید. مثال‌هایی که آورده می‌شوند این مطلب را روشن می‌سازند:

الف. من یجرؤ علی السؤل؟ (نصرالله، ۱۹۸۵: ۲۰۷).

ب. إنما یعمر مساجدالله من آمن بالله و الیوم الآخر (توبه / ۲۲۴/۹).

ج. أئیها تأسس أولاً الاتحاد الیابانی أم الصینی لکرة القدم؟ (الطهطاوی، ۲۰۰۷: ۵۵۴).

د. ثم لننزعن من کل شیعةٍ أئیهم أشد علی الرحمن عتیا (مریم / ۱۹ / ۶۹).

«کم» خبری معنی کثرت را می‌دهد که معادل آن به فارسی «چه بسا» یا «چقدر» است. بعد از

«کم» خبری هم فعل می‌تواند بیاید و هم اسم. اسمی که بعد از آن می‌آید معمولاً مجرور است و می‌تواند مفرد یا جمع باشد، در حالی که اسمی که بعد از «کم» پرسشی می‌آید مفرد و منصوب است (حسن، ۱۹۷۵: ۴/۵۷۷). می‌توان به مثال‌هایی که آورده می‌شود، اشاره کرد:

هـ کم سورۃ من سور القرآن تبدأ بالاستفهام؟ (الطهطاوی، ۲۰۰۷: ۱۱).

و. و کم من قریة أهلكناها (اعراف/ ۷/ ۴).

باید این مطلب را نیز بیفزاییم که گاهی با ادغام حروف اضافه با پرسش‌واژه «ما»، صورت‌های جدیدی شکل می‌گیرد که نوعی پرسش‌واژه مرکب به‌شمار می‌رود؛ مانند إلامَ (إلی ما)، ممَ (من ما)، فیمَ (فی ما)، عما (عن ما) و علامَ (علی ما) که معنی آن‌ها به ترتیب به چه چیزی، از چه چیزی، در چه چیزی، از/ درباره چه چیزی، به‌دلیل چه چیزی است.

۳-۳. حرکت پرسش‌واژه و جهانی‌های مربوط به آن

حرکت پرسش‌واژه یکی از انواع حرکت‌های نحوی^{۱۵} است که زبان‌شناسان توجیه‌ها و تحلیل‌های متنوعی را برای آن ارائه کرده‌اند. مثلاً زبان‌شناسان به حرکت پرسش‌واژه به جایگاه متمم‌ها در زبان‌های مختلف اشاره کرده‌اند. دبیرمقدم (۱۳۹۳ الف: ۴۴۳) مثالی که آورده می‌شود را از زبان انگلیسی نقل کرده‌است:

Bertie knows what Barty needs to .ز

درضمن، وی توضیح این حرکت، تفاوت حرکت گروه اسمی و حرکت پرسش‌واژه را چنین تبیین کرده است: در حرکت گروه اسمی، سازه حرکت داده‌شده از جایگاه فاقد حالت به جایگاه حالت‌پذیر حرکت می‌کند؛ در صورتی که در حرکت پرسش‌واژه سازه حرکت داده‌شده از جایگاه دارای حالت به جایگاه فاقد حالت منتقل می‌شود. بدین ترتیب، جایگاه متمم‌ها که (COMP) فاقد حالت است؛ زیرا برای آن هیچ گره حاکمی که حالت اعطا کند وجود ندارد (همان: ۴۵۶).

در این تحقیق منظور از حرکت پرسش‌واژه، جایگاه قرار گرفتن پرسش‌واژه در جمله پرسشی و در تقابل با سازه مورد پرسش در همتای خبری خویش است. به مثالی که از زبان انگلیسی آورده می‌شود، توجه کنید:

Ahmad is looking at [the stars] .ح

ط. [What] is Ahmad looking at ?

در جمله خبری «ح» سازه مورد پرسش در آخر جمله قرار دارد، در حالی که پرسش‌واژه در جمله پرسشی «ط» در آغاز جمله قرار گرفته است. البته، صورت ابتدایی جمله پرسشی «ط» چنین بوده است:

ی. Ahmad is looking at [what]?

بدین ترتیب، پرسش‌واژه «what» از جایگاه واپسین جمله به جایگاه آغازین آن حرکت کرده است. در بررسی رده‌شناختی باید به این نکته توجه داشت که در تعیین رده زبانی، گرایش کلی و غالب آن زبان در تعیین طبقه و رده مهم است (Sapir, 1921:123). گرینبرگ دو جهانی‌ای که آورده می‌شود را در حوزه حرکت پرسش‌واژه ارائه داده است:

جهانی «۹»^{۱۶}:

با بسامد خیلی بیشتر از احتمال، هرگاه ادات یا وندهای استقهای در جایگاه خاص خود برای بازتاب زبانی کل جمله به‌کار روند، موارد زیر صادق است: در زبان‌های دارای حروف اضافه پیشین چنین عناصری در آغاز جمله و در زبان‌های دارای حروف اضافه پسین در پایان جمله قرار می‌گیرند

جهانی «۱۲»^{۱۷}:

اگر زبانی دارای آرایش غالب فعل - فاعل - مفعول در جملات خبری باشد، در سؤالات پرسش-واژه‌ای، پرسش‌واژه‌ها را همیشه اول جمله قرار می‌دهد. اگر زبانی دارای آرایش غالب فاعل - مفعول - فعل در جملات خبری باشد، هرگز چنین قاعده ثابتی صادق نیست (Greenberg, 1963:63).

۴. تحلیل داده‌ها

در این قسمت به تحلیل داده‌های پژوهش می‌پردازیم. ابتدا داده‌های زبان فارسی و سپس زبان عربی ارائه می‌شوند.

۴-۱. بررسی و تحلیل حرکت پرسش‌واژه‌ها در زبان فارسی

ابتدا به برخی از مهم‌ترین آرای مطرح‌شده در مورد پرسش‌واژه‌های فارسی اشاره می‌کنیم و سپس به تحلیل نمونه‌های زبانی - که بخشی از پیکره این تحقیق را تشکیل می‌دهند - خواهیم پرداخت.

۴-۱-۱. دیدگاه دستورنویسان

باطنی (۱۳۹۲: ۸۴ - ۸۵) پرسش‌واژه‌ها را از لحاظ آهنگ به دو دسته تقسیم کرده است: دسته نخست شامل پرسش‌واژه‌های (آیا، مگر و هیچ) که با آهنگ خیزان ادا می‌شوند. بقیه پرسش‌واژه‌ها در دسته دوم قرار می‌گیرند. این پرسش‌واژه‌ها هم با آهنگ خیزان هم با آهنگ افتان ادا می‌شوند. گذشته از آهنگ ادای جملات، در مثال‌هایی که از باطنی آورده می‌شود، پرسش‌واژه‌های دسته اول در آغاز جمله قرار گرفته‌اند.

۱. آیا خودت نگفتی؟

۲. مگر خودت نگفتی؟

۳. هیچ می‌دانی می‌آید؟

دیدگاه باطنی در مورد دسته دوم این است که پرسش‌واژه‌ها می‌توانند در آغاز جمله و یا جایی غیر از آغاز جمله واقع شوند، مانند:

۴. چرا می‌رود؟

۵. می‌رود چرا؟

ناتل خانلری (۱۳۹۱: ۱۰۷) به حرکت پرسش‌واژه‌ها در زبان فارسی اشاره دارد. بنا به نظر وی پرسش‌واژه «آیا» در آغاز جمله پرسشی می‌آید. همچنین، گفته است که پرسش‌واژه ممکن است جانشین یکی از این اجزای جمله واقع شود: نهاد، متمم اسم، مفعول، متمم فعل، قید. وی برای تأیید مطلب، مثال‌هایی که آورده می‌شود را آورده است:

۶. کدام شیرین‌تر است؟ (نهاد).

۷. چه می‌خواهی؟ (مفعول).

۸. از چه می‌ترسی؟ (متمم فعل).

۹. این راه کجا است؟ (متمم اسم).

۱۰. کی آمدی؟ (قید).

وفایی (۱۳۹۲: ۱۴۲) در تعریف پرسش‌واژه‌ها یا به تعبیر خود واژه‌های پرسشی می‌گوید «واژه‌هایی هستند که به جای اسم در جمله به کار می‌روند و در جمله نقش‌های اسم را به عهده دارند». وی به مثال‌هایی که آورده می‌شود، اشاره کرده است:

۱۱. کدامین را می‌پسندی؟ (مفعول).

۱۲. کدامی آمد؟ (نهاد).

۱۳. برای چه از تو آزرده شد؟ (متمم).

غلامحسین زاده (۱۳۹۱، ۸۷) حرکت پرسش‌واژه‌ها را در زبان فارسی با توضیح بیشتر بیان کرده و گفته است که جای کلمه‌های پرسشی در جمله با توجه به جای چیزی که از آن پرسش می‌کنند، تعیین می‌شود، بدین ترتیب «آیا و چرا» چون از کل جمله پرسش می‌کنند، در آغاز جمله می‌آیند. «مگر» برای استفهام انکاری معمولاً در آغاز جمله می‌آید. همچنین، پرسش‌واژه‌ها هرگاه دربارهٔ ارکان جمله پرسش کنند، در جایگاه همان رکن در جمله قرار می‌گیرند. مشکلات‌الدینی (۱۳۷۴: ۱۳۱ به بعد) جابه‌جایی پرسش‌واژه‌ها را در زبان فارسی بررسی کرده است. از نظر آن‌ها در گفتار عادی جابه‌جایی «آیا و مگر» از جایگاه آغازی به درون جمله و در میان سازه‌های آن ممکن است. مانند:

۱۴. علی آیا به مدرسه رفته است؟.

۱۵. افشین مگر کتاب تازه‌ای خریده است؟.

با ظاهر شدن آن دو پرسش‌واژه در پایان جمله، صورت‌های نادرست و یا نادر^{۱۸} تولید می‌شود؛ مانند مثال‌هایی که آورده می‌شود:

(!!) ۱۶. علی به مدرسه رفته است آیا؟.

(!!) ۱۷. افشین کتاب تازه‌ای خریده است مگر؟.

همچنین، وی مثال‌هایی^{۱۹} را که آورده می‌شود مطرح و بررسی کرده است:

۱۸. چه کسی این مقاله را نوشته است؟.

۱۹. این مقاله را چه کسی نوشته است؟.

۲۰. نوشین کتابش را کجا گذاشته است؟.

(!!) ۲۱. کجا نوشین کتابش را گذاشته است؟.

(* ۲۲. سرانجام روشن کدام موضوع می‌شود؟.

(* ۲۳. این مقاله را نوشته است چه کسی؟.

از نظر او پرسش‌واژه می‌تواند به جایگاه‌های درون جمله جابه‌جا شود مانند جمله شماره ۱۹ درستی جملات پرسشی مانند جمله شماره ۲۱ مورد تردید است. جمله شماره ۲۲ به دلیل نقض اصل وابستگی ساختی نادرست است. جمله شماره ۲۳ به این دلیل نادرست است که در

زبان فارسی پس از فعل اصلی هیچ جایگاه اسمی یا غیراسمی وجود ندارد که پرسش‌واژه با آن جابه‌جا شود.

۴-۱-۲. بررسی و تحلیل نمونه‌های جمع‌آوری شده از زبان فارسی

۲۴. آیا خشونت در کتک خوردن خلاصه می‌شود؟ (خاقانی فرد، ۱۳۹۴: ۱۷).

۲۵. مگر می‌شود خانه و زمین اجدادی را رها کرد و رفت؟ (معصومیان، روزنامه‌ایران، ۱۳۹۷: ۹).

۲۶. چرا این مداح «کسایی» لقب گرفت؟ (خبرگزاری فارس، ۱۳۹۷/۴/۲).

همان‌گونه که در مثال‌های ۲۴ تا ۲۶ مشاهده می‌شود، پرسش‌واژه‌های «آیا، مگر، چرا» بیشتر در آغاز جملات پرسشی قرار می‌گیرند.

در مواردی که آورده می‌شود، پرسش‌واژه «چرا» در جایگاه آغازین جمله نیامده است:

۲۷. می‌دانی چرا؟ (پورعمرانی، ۱۳۸۸: ۱۰۰).

۲۸. شعرهای به این محکمی را چرا پاره کرده‌اید؟ (همان: ۱۳۴).

۲۹. فرانک! چرا عینک خودت را شکسته‌ای؟ (ایمانی، ۱۳۸۴: ۲۷).

در توجیه حرکت پرسش‌واژه «چرا» در جملات ذکر شده، سه نوع دلیل معنایی، پردازشی و ساختاری وجود دارد. در جمله شماره ۲۷ حرکت پرسش‌واژه به دلیل حاکمیت معنا انجام گرفته است؛ یعنی اگر جمله شماره ۲۷ چنین باشد: (چرا می‌دانی؟)، از دلیل خود دانستن پرسش می‌شود، در حالی که جمله شماره ۲۷ با ترتیب فعل - پرسش‌واژه از دلیل چیزی که در جملات قبلی آمده است، پرسش می‌کند. در جمله شماره ۲۸ مقدم کردن گروه اسمی مفعول بر پرسش - واژه برای تأکید بر آن بوده است. در جمله شماره ۲۹ می‌توان گفت نوعی نزاع ساختاری برای تصاحب جایگاه آغازین وجود دارد که به ناچار منادا در آن قرار می‌گیرد و پرسش‌واژه «چرا» به جایگاه بعدی حرکت می‌کند.

«آیا، مگر، هیچ و چرا» پرسش‌واژه‌هایی هستند که از مفهوم جمله به صورت کلی پرسش می‌کنند. بنابراین، قرار گرفتن آن‌ها در آغاز جمله معنادار است و بدین ترتیب صادق بودن جهانی زبانی شماره ۹ در زبان فارسی روشن می‌شود؛ زیرا زبان فارسی زبانی با حروف اضافه پیشین است.

- بقیه پرسش‌واژه‌ها معمولاً در جایگاه سازه‌ای که از آن پرسش می‌کنند، می‌آیند:
۳۰. در چه شرایطی تیمم صحیح است؟ (احمدیان، ۱۳۹۵: ۲۴).
۳۱. تعبیر خواب از که آموختی؟ (پورعمرانی، ۱۳۸۸: ۷۱).
۳۲. فردوسی کتاب شاهنامه را به چه کسی تقدیم کرد؟ (نمونه‌سؤالات دانشگاه پیام‌نور، نیم‌سال دوم ۱۳۹۴ - ۱۳۹۵).
۳۳. چه چیزی خاطر امیر ما را مکدر کرده؟ (همان: ۲۹).
۳۴. چه کسی مطالعه کردن در این زمان را به تو توصیه کرده است؟ (ایمانی، ۱۳۸۴: ۸۲).
۳۵. گردآوردندگان و آرایندگان نگاهشده‌های زرتشت، کتاب‌های یهودیان، مسیحیان و پیروان مانی، شیوه کار خود را چه می‌نامیده‌اند؟ (کشمیری، ۱۳۹۶: ۶).
۳۶. این فکر چه حسی را در من ایجاد کرد؟ (جهرانی، مجله موفقیت، ۱۳۹۷: ۱۵).
۳۷. مخاطب نهاد علمی چه کسانی هستند؟ (رودی، ۱۳۸۸: ۱۵۹).
- پرسش‌واژه‌های «که، چه، چه کسی و چه چیزی» در جملات «۳۰، ۳۱، ۳۲»، «۳۳، ۳۴»، «۳۵»، «۳۶» و «۳۷» به ترتیب، در جایگاه سازه‌های متمم، نهاد، مکمل، مفعول و مسند قرار گرفته‌اند. در مواردی که آورده می‌شود، پرسش‌واژه «چه» بدون اینکه از نهاد پرسش کند، در آغاز جملات پرسشی آمده است:
۳۸. چه اوقاتی نماز خواندن در آن مکروه است؟ (احمدیان، ۱۳۹۵: ۲۷).
۳۹. چه باید کرد تا چنین مشکلی حل و فصل شود؟ (ایمانی، ۱۳۸۴: ۶۴).
- پرسش‌واژه در جمله شماره ۳۸ به دلیل ساختاری به آغاز جمله حرکت کرده است. پرسش-واژه در این جمله از متمم قیدی پرسش می‌کند و جمله در اصل چنین است: (نماز خواندن در چه اوقاتی مکروه است؟). بدین ترتیب، پرسش‌واژه به آغاز جمله حرکت کرده و به جای آن ضمیر مرجع قرار گرفته است. همچنین، جمله شماره ۳۹ مرکب از دو جمله پایه و پیرو است. ترتیب سازه در جمله پایه به صورت پرسش‌واژه - فعل طبیعی است؛ زیرا در زبان فارسی گروه فعلی در جایگاه واپسین جمله قرار می‌گیرد. همچنین، ملاحظه می‌کنیم که جمله پایه قبل از جمله پیرو آمده است. البته، می‌توان این جمله را هم به صورت معکوس ادا کرد (تا چنین مشکلی حل و فصل شود، چه باید کرد؟)؛ اما از لحاظ مفهومی ترتیب پایه - پیرو جاافتاده‌تر است؛ زیرا این جمله علی است و به طور منطقی اول علت ذکر می‌شود بعد نتیجه. در جمله شماره ۳۹ این ترتیب

- رعایت شده است؛ زیرا جمله پایه از علت پرسش می‌کند.
- جمله شماره ۴۰ یکی از ساده‌ترین جملاتی است که قرار گرفتن پرسش‌واژه «چگونه» به جای سازه مورد پرسش را نشان می‌دهد:
۴۰. فردا هوای تهران چگونه است؟ (ایران آنلاین، ۲۵/۷/۱۳۹۷).
- در این جمله «چگونه» در جای مسند (مورد پرسش) قرار گرفته است. همچنین، پرسش‌واژه «چگونه» معمولاً از چگونگی انجام فعل پرسش می‌کند یعنی از کل جمله می‌پرسد. همچنین، از قید فعل می‌پرسد و چون که جایگاه قید در جمله آزاد است (معمولاً در آغاز جمله و یا قبل از فعل قرار می‌گیرد). این پرسش‌واژه نیز در همان جایگاه‌ها حضور دارد. در مثال‌های مورد بررسی این دو ترتیب مشاهده شده‌اند. برای نمونه به جملاتی که آورده می‌شود، اشاره می‌کنیم:
۴۱. چگونه طوفان را مهار کنیم؟ (مجیدی، مجله موفقیت، ۱۳۹۷: ۱۸).
۴۲. در این ایام چگونه درس بخوانم؟ (عظیمی گیوی، همان: ۳۰).
۴۳. راستی با این گونه شاگردان چگونه باید برخورد کرد؟ (ایمانی، ۱۳۸۴: ۱۰۰).
- همان‌طور که می‌بینیم، پرسش‌واژه «چگونه» در جملات ۴۱ و ۴۲ به ترتیب در آغاز و قبل از فعل جمله قرار گرفته است. در جمله شماره ۴۳ قید جمله «راستی» در آغاز جمله آمده و پرسش‌واژه «چگونه» جایگاه قید فعل را اشغال کرده است.
- همچنین، پرسش‌واژه‌های (کی و چه وقت) از قید زمان پرسش می‌کنند و در نتیجه، در جای آن قرار می‌گیرند. برای نمونه می‌توان به جملاتی که آورده می‌شود، اشاره کرد:
۴۴. افزایش قیمت دلار تا کی ادامه دارد؟ (فصل اقتصاد، ۱۱/۱۱/۱۳۹۶).
۴۵. پیامبر کی به معراج رفت؟ (پرسشکده، ۵/۱۲/۱۳۸۹).
۴۶. زمان پرداخت زکات فطر چه وقت است؟ (احمدیان، ۱۳۹۵: ۶۰).
۴۷. زمان قربانی از نظر شرعی چه وقت است؟ (همان: ۶۲).
- پرسش‌واژه «کجا» فقط در یک مورد در آغاز جمله ظهور پیدا کرده و آن هنگامی است که همراه فعل به تنهایی است. از آنجا که فعل در جایگاه واپسین جمله قرار دارد، پرسش‌واژه به صورت خودکار در آغاز می‌آید؛ مانند جمله‌ای که آورده می‌شود:
۴۸. کجا برویم؟ (معصومیان، روزنامه ایران، ۱۳۹۷: ۹).
- در دو جمله‌ای که آورده می‌شود، پرسش‌واژه «کجا» به ترتیب در جایگاه مسند و متمم قرار

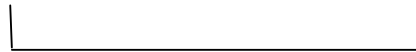
گرفته است:

۴۹. امروز جای من کجا است؟ (پورعمرانی، ۱۳۸۸: ۲۰).
۵۰. کمال‌گرایی از کجا ریشه می‌گیرد؟ (سادات حسینی، مجله موفقیت، ۱۳۹۷: ۳۶).
- همچنین، پرسش‌واژه‌های «چند، چقدر و کدام» دارای همین گرایش آرایشی هستند؛ یعنی در جای سازه‌ای که درباره آن می‌پرسند، قرار می‌گیرند. برای نمونه، می‌توان به مثال‌هایی که آورده می‌شود، اشاره کرد:
۵۱. کدام درخت آمد و گواهی داد؟ (پورعمرانی، ۱۳۸۸: ۱۸۴).
۵۲. کدام شهرها برای تفریح و استراحت بهترین‌اند؟ (حلت، مجله موفقیت، ۱۳۹۷: ۱۳).
۵۳. علل و ریشه‌های خشونت کدامند؟ (خاقانی‌فرد، ۱۳۹۴: ۳۱).
۵۴. سنت‌های نماز چند دسته‌اند؟ (احمدیان، ۱۳۹۵: ۳۲).
۵۵. کم‌ترین و بیشترین ضربان قلب برای چربی‌سوزی چقدر است؟ (مجله اینترنتی نیلگون، ۲۰۱۵/۴/۱۲).
۵۶. جامی کدام یک از آثار خود را به پیروی از نظامی سروده است؟ (نمونه‌سؤالات دانشگاه پیام‌نور، تابستان ۱۳۹۵).
۵۷. کتاب بدعت‌ها و بدایع نیما بوشیج از کدام شاعر است؟ (همان، نیم‌سال دوم ۱۳۹۴ - ۱۳۹۵)
۵۸. تقسیم‌داری شرکت به چند روش است؟ (مشاوره حقوقی آنلاین، ۱۳۹۶/۶/۱۲).
۵۹. مگر تو چقدر درس می‌خوانی؟ (ایمانی، ۱۳۸۴: ۲۷).
۶۰. چقدر از کشورمان شناخت دارند؟ (ملکی، روزنامه/بیران، ۱۳۹۷: ۲۳).
۶۱. کمبود کدام مواد معدنی در بدن سبب عصبانیت می‌شود؟ (باشگاه خبرنگاران جوان، ۱۳۹۶/۱۱).
- همان‌گونه که پیداست در جملات شماره ۵۱، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۹ و ۶۱ پرسش‌واژه‌ها به ترتیب درباره نهاد، مسند، مفعول، متمم، قید و مضاف‌الیه پرسش می‌کنند.
- از آنچه گذشت، می‌توان گفت که قرار گرفتن پرسش‌واژه‌های فارسی در جایگاه سازه‌ای که درباره آن پرسش می‌کنند، گرایش غالب در این زبان است. به سخن دیگر، در حالت طبیعی، پرسش‌واژه‌ها^{۲۱}، همان‌گونه که مثال‌ها نشان داد، بیشتر در آغاز جمله قرار نگرفته‌اند^{۲۲}. به

علاوه، چنانچه به آغاز جمله حرکت کنند، جمله تولید شده نادرست نخواهد بود؛ اما رواج کمتری دارد. برای نمونه صورتی که آورده می‌شود از مثال شماره ۳۵ کم‌تر به‌کار می‌رود:

(!!) چه گردآوردنگان و آرابندگان نگاشته‌های زرتشت، کتاب‌های یهودیان، مسیحیان و

پیروان مانی، شیوه کار خود را --- می‌نامیده‌اند؟

بنابراین، زبان فارسی با ترتیب‌سازی اصلی «SOV» با جهانی زبانی مثال شماره ۱۲ هماهنگ است؛ زیرا این جهانی زبانی حرکت پرسش‌واژه به آغاز جمله در زبان‌های «SOV» را کمابیش منفی می‌داند. همچنین، بر اساس مؤلفه رده‌شناختی مثال شماره ۲۲، می‌توان گفت که رده زبانی پرسش‌واژه‌های فارسی همین است؛ یعنی در جای‌سازی‌های که از آن پرسش می‌کنند، می‌آیند.

۴-۲. بررسی و تحلیل حرکت پرسش‌واژه‌ها در زبان عربی

ابتدا به برخی از مهم‌ترین آرای مطرح‌شده درباره پرسش‌واژه‌های عربی اشاره می‌کنیم و سپس به تحلیل نمونه‌های زبانی - که بخشی از پیکره این تحقیق را تشکیل می‌دهند - خواهیم پرداخت.

۴-۲-۱. دیدگاه دستورنویسان

دستورنویسان عربی اجماع کرده‌اند که پرسش‌واژه‌ها صدرنشین جملات هستند یا به دیگر سخن، در جایگاه آغازین جمله قرار می‌گیرند. سیبویه (۲۰۰۴: ۲/ ۱۲۸) هنگام توضیح کاربرد «أین و کیف» می‌گوید: «آن‌ها فقط در آغاز جمله می‌آیند؛ زیرا از پرسش‌واژه‌ها هستند». ابن السراج (۱۹۹۹: ۲/ ۳۲۹) درباره «أی» پرسشی بیان می‌کند که این پرسش‌واژه مانند سایر پرسش‌واژه‌ها صدرنشین جمله است و قرار گرفتن آن در جایگاه دیگر جایز نیست. حسن (۱۹۷۵: ۴/ ۵۶۹) در اثنای برشمردن ویژگی‌های «کم» پرسشی ذکر می‌کند که این پرسش‌واژه همیشه در آغاز جمله می‌آید. جرجانی (۱۹۸۲: ۱/ ۲۲۴) دیدگاه ابوعلی الفارسی را در مورد جایگاه پرسش‌واژه‌ها بیان می‌کند و می‌گوید که هیچ عنصری بر پرسش‌واژه‌ها مقدم نیست. جرجانی ضمن توضیح این مطلب عرب‌زبانان از گفتن جملاتی که آورده می‌شود، نهی می‌کند:

* ۶۲. زیدُ این؟ - * ۶۳. زیدُ عندک هل؟ - * ۶۴. زیدُ کیف؟

همچنین، خوارزمی نظر زمخشری را چنین نقل می‌کند «پرسش‌واژه‌ها صدرنشین جمله هستند و مقدم کردن هر عنصری بر آن‌ها جایز نیست» (۲۰۰۰: ۴/ ۴۲). ابن الشجری (۱۹۹۲: ۱/ ۴۰۲) معتقد است که پرسش‌واژه‌ها در آغاز جمله قرار می‌گیرند. استرابازی (بی‌تا: ۴/ ۱۰۸) می‌گوید: هیچ عنصری نمی‌تواند بر پرسش‌واژه‌ها و واژه‌های شرط مقدم باشد. سامرائی (۲۰۰۷: ۶۳) نیز مقدم کردن هر عنصری از جمله بر پرسش‌واژه را ناروا می‌داند. ستیتیة چنین می‌گوید: «ملاحظه می‌شود که پرسش‌واژه‌ها در زبان عربی مانند زبان‌های دیگری، در آغاز جملات پرسشی می‌آیند» (۱۳۶۸: ۴۹).

۴-۲-۲. بررسی و تحلیل نمونه‌های جمع‌آوری شده از زبان عربی

۶۵. أَرَأَيْتُمْ رَسُولَ اللَّهِ (ص) وَ صَحْبَتُمُوهُ؟ (الغضبان، ۲۰۱۰: ۹۳).
۶۶. أَوَلَيْسَ كَانَ يَحْدِثُنَا أَنَا سَنَأْتِي الْبَيْتَ وَ نَطُوفُ فِيهِ؟ (همان: ۱۴۹).
۶۷. هَلْ أَطْلَبُ لَكَ طَيِّبًا؟ (نصرالله، ۱۹۸۵: ۱۸۵).
۶۸. مَا هِيَ قِصَّةُ الْإِنْقِلَابَاتِ الْعَسْكَرِيَّةِ فِي تَرْكِيَا؟ (عزیزی‌پور، ۱۳۹۳: ۱۱۱).
۶۹. بِمِ تَسْمَى سُورَةُ طِه؟ (الطهطاوی، ۲۰۰۷: ۱۱).
۷۰. لِمَ لَا يَسْجُدُ لَكَ أَهْلُ مَمْلَكَتِكَ؟ (العسلی، ۱۹۸۶: ۱۴۶).
۷۱. عَلَامَ نَعَطُ الدِّيَّةَ فِي دِينِنَا؟ (الغضبان، ۲۰۱۰: ۱۳۶).
۷۲. مَاذَا أَنْزَلَ رَبِّكُمْ؟ (نحل / ۱۶ / ۳۰).
۷۳. لِمَاذَا لَمْ يَنْتَبِهْ الْعَالَمُ إِلَى إِشَارَةِ الرَّئِيسِ الْأَسَدِ (روزنامه کیهان‌العربی، ۱۳۹۷: ۵).
۷۴. أَيْنَ عَاشَ عِيسَى (ع) طِفُولَتَهُ وَ صَبَاهُ؟ (الطهطاوی، ۲۰۰۷: ۱۲۲).
۷۵. كَمَ سُورَةٍ مِنْ سُورِ الْقُرْآنِ تَبْدَأُ بِالْأَسْتِفْهَامِ؟ (همان: ۱۱).
۷۶. كَيْفَ يَتَكُونُ الضَّبَابُ؟ (سایت موضوع، ۲۰۱۸/۳/۱۳).
۷۷. أَيُّ الْأُمَمِ كَانُوا أَشَدَّ قِتَالًا؟ (العسلی، ۱۹۸۶: ۵۹).
۷۸. مِمَّنْ مَكْتَشَفَ عَمَلِيَّةَ نَقْلِ الدَّمِ؟ (سایت عرب سؤال و جواب، ۲۰۱۲/۱۰/۲۲).
۷۹. مَتَى تَعْتَبَرُ الْحُكُومَةُ مُسْتَقِيلَةً؟ (سایت الجمهورية اللبنانية، ۲۰۱۸/۱۰/۲۷).
۸۰. مَا تَلَكَّ بِبَيْمِيكَ يَا مُوسَى؟ (طه / ۲۰ / ۱۷).

۸۱. أَيَّانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ؟ (قیامت / ۷۵ / ۶).

۸۲. أَتَىٰ يُحَىٰ هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا؟ (بقره / ۲ / ۲۵۹).

در واقع، نمونه‌های ذکر شده با نظرات دستورنویسان عرب - که در مطالب ذکر شده به مهم-ترین آن‌ها اشاره شد - سازگار است. برای نمونه، برای تبیین حرکت پرسش‌واژه به آغاز جمله در زبان عربی، مثال شماره ۷۲ را تحلیل می‌کنیم. در مثال شماره ۷۲، پرسش‌واژه «ماذا» از مفعول جمله می‌پرسد. بنابراین، پرسش‌واژه بر اساس الگوی اصلی ترتیب سازه در زبان عربی «VSO» باید در جایگاه مفعول قرار گیرد؛ اما می‌بینیم که پرسش‌واژه به آغاز جمله حرکت کرده و قبل از فعل قرار گرفته است.

(V) أنزل (S) ربکم (O) ماذا؟

بر اساس نمونه‌هایی که در دست داریم، حرکت پرسش‌واژه به آغاز جمله گرایش غالب در زبان عربی است. بنابراین، زبان عربی با جهانی شماره ۱۲ انطباق دارد؛ زیرا این جهانی حرکت پرسش‌واژه‌ها به آغاز جمله در زبان‌های «VSO» را تأیید می‌کند. در نتیجه، رده زبانی زبان عربی در زمینه پرسش‌واژه‌ها، یعنی مؤلفه شماره ۲۲ روشن می‌شود و صراحتاً می‌توان گفت که پرسش‌واژه‌های عربی به اجبار به آغاز جملات پرسشی حرکت می‌کنند و بدین ترتیب، عربی در رده مقابل رده فارسی قرار دارد. همچنین، از آنجا که پرسش‌واژه‌های زبان عربی، از جمله پرسش‌واژه‌هایی که درباره مضمون کلی جمله همچون «لماذا، هل و همزه» پرسش می‌کنند، در آغاز جملات پرسشی می‌آیند، جهانی زبانی شماره ۹ نیز در مورد زبان عربی صادق است؛ زیرا زبان عربی دارای حروف اضافه پیشین است.

با وجود توضیحات ذکر شده، گاهی ساختارهای نسبتاً متفاوتی نیز در زبان عربی دیده می‌شود که نیاز به تبیین دارد. مورد نخست، قرار گرفتن حرف اضافه قبل از پرسش‌واژه است:

۸۳. فِي كَمْ سُوْرَةِ نُكْرِتِ السَّيِّدَةِ مَرْيَمَ؟ (الطهطوی، ۲۰۰۷: ۱۵).

۸۴. إِلَىٰ مَتَىٰ تَكُوْنُ دَمِيَّةٌ تَلْعَبُ بِكَ الْأَتْرَاحُ؟ (عزیزی‌پور، ۱۳۹۳: ۵۱).

۸۵. إِلَىٰ أَيْنَ يَتَجَهُّ الصَّرَاعُ فِي سُوْرِيَا؟ (شبكة العالم، ۲۱ / ۴ / ۲۰۱۷).

حروف اضافه تک‌واژه‌های وابسته دستوری هستند و نیاز به عنصر دیگری دارند تا در جمله

معنی داشته باشند. بدین ترتیب، بر حسب قواعد آرایشی زبان عربی قبل از پرسش‌واژه قرار گرفته‌اند. بنابراین، در توجیه ساختار جملات ذکرشده، می‌توان گفت که گاهی به دلایل ساختاری، پرسش‌واژه‌ها از جایگاه آغازین جمله به جایگاه بعدی حرکت می‌کنند. البته، این نظر تنها بر اساس صورت و ظاهر درست است؛ زیرا ابتدا حرف اضافه با پرسش‌واژه یک گروه را تشکیل می‌دهد (گروه حرف اضافه‌ای) و دوم، این گروه صدرنشین جمله است؛ یعنی با تأثیرگیری از پرسش‌واژه - که در جایگاه آغازین می‌آید - در آغاز جمله پرسشی قرار گرفته است. بدین ترتیب، برای مثال، صورتی که آورده می‌شود (جمله شماره ۸۵) مورد تردید است:

(!!) يتجه الصراع في سوريا إلى أين؟

همچنین، گاهی به دلایل معنایی، پرسش‌واژه از جایگاه آغازین خود در جمله حرکت می‌کند. به تفاوت معنایی دو جمله مطرح‌شده از سوی ستیتیه (۱۳۶۸: ۵۴) - که آورده می‌شود، توجه کنید:

۸۶. کم مريض مستشفى زرت؟

۸۷. مرضی کم مستشفی زرت؟

جمله پرسشی شماره ۸۶، از تعداد بیمارانی که داخل بیمارستان هستند، پرسش می‌کند، در حالی که جمله پرسشی شماره ۸۷، از تعداد خود بیمارستان‌ها پرسش می‌کند. چنانچه پرسش-واژه در جمله شماره ۸۷ به آغاز جمله حرکت کند، معنی دگرگون خواهد شد. معنی جدید به-دست آمده، پرسش نیست؛ بلکه اشاره به کثرت است^{۳۳} و بدین ترتیب جمله از حالت پرسشی خارج می‌شود و به یک جمله خبری تبدیل می‌شود.

عامل دیگری که می‌تواند در حرکت پرسش‌واژه‌های عربی از آغاز جمله به جایگاه بعدی تأثیرگذار باشد، یک دلیل پردازشی است. سیبویه (۲۰۰۴: ۱/ ۱۲۷) بابت نام «پرسش با اسم مرفوع» آورده است که بر اساس آن، عنصر مورد نظر پرسش در آغاز می‌آید و پرسش‌واژه پس از آن قرار می‌گیرد. در پیکره زبانی مورد بررسی در این پژوهش، چنین ساختاری نسبتاً کم است. به مثالی که آورده می‌شود توجه کنید:

۸۸. حساسية الطفل كيف نتخلص منها؟ (عزیزی‌پور، ۱۳۹۳: ۱۶۱).

جمله طبق آرایش معمول زبان عربی به صورتی که آورده می‌شود، آمده است:

۸۹. كيف نتخلص من حساسية الطفل؟

اگر دو جمله را از لحاظ ساختاری مقایسه کنیم، متوجه می‌شویم که جمله شماره ۸۸ پیچیده‌تر

است؛ زیرا سازه‌های بیشتری دارد. تحلیل سازه‌های شکل‌دهنده هر دو جمله عبارت‌اند از: جمله شماره ۸۸: ۱. نهاد، ۲. پرسش‌واژه، ۳. فعل و ۴. حرف اضافه و متمم (ضمیر مرجع نهاد است)؛ جمله شماره ۸۹: ۱. پرسش‌واژه، ۲. فعل و ۳. حرف اضافه و متمم. بنابراین، از لحاظ اقتصاد زبانی^{۲۴} جمله شماره ۸۹ مناسب‌تر است و پردازش ذهنی آن نیز راحت‌تر انجام می‌شود؛ اما چه چیزی سبب شده است این اصل در جمله شماره ۸۸ نادیده گرفته شود؟ به نظر می‌رسد که موضوع مورد پرسش به دلیل اهمیت به صورت نهاد در آغاز جمله و قبل از پرسش‌واژه قرار گرفته است.

۵. نتیجه

در این پژوهش کوشیده‌ایم حرکت پرسش‌واژه‌ها را در زبان‌های فارسی و عربی در چارچوب رده‌شناسی زبان بررسی کنیم. ما در این تحقیق در پی پاسخ‌گویی به سه پرسش بوده‌ایم: زبان‌های فارسی و عربی بر اساس حرکت پرسش‌واژه‌ها در چه رده زبانی قرار می‌گیرند؟ میزان انطباق زبان‌های فارسی و عربی با جهانی‌های زبانی ارائه‌شده در حوزه حرکت پرسش-واژه چگونه است؟ و چه دلایلی در حرکت پرسش‌واژه تأثیرگذارند؟ در فرض گفتیم، از آنجا که دو زبان فارسی و عربی دارای آرایش سازه‌ای متفاوت هستند، احتمالاً در فارسی (SOV) و عربی (VSO)، پرسش‌واژه‌های آن‌ها در دو رده متفاوت قرار می‌گیرند؛ هر دو زبان با جهانی‌های زبانی سازگار هستند و دلایل ساختاری در حرکت پرسش‌واژه تأثیر دارد. پس از معرفی پرسش‌واژه‌های دو زبان و توضیح حرکت پرسش‌واژه و ارائه جهانی‌های مربوط به بررسی و تحلیل نمونه‌هایی از هر دو زبان پرداختیم. نتایج به دست آمده از این قرارند: - زبان‌های فارسی و عربی از لحاظ حرکت پرسش‌واژه‌ها در دو رده متفاوت قرار می‌گیرند. گرایش بیشتر پرسش‌واژه‌های فارسی این است که در جای عنصری که از آن پرسش می‌کنند، می‌آیند، در حالی که پرسش‌واژه‌های زبان عربی، در آغاز جملات پرسشی قرار می‌گیرند. - هر دو زبان با جهانی‌های زبانی گرینبرگی شماره ۹ و ۱۲ انطباق دارند. این نتیجه از آنجا به دست می‌آید که تحلیل نمونه‌های مورد بررسی نشان داد حرکت پرسش‌واژه به آغاز جمله گرایش غالب در زبان عربی است. بنابراین، زبان عربی با جهانی زبانی شماره ۱۲ انطباق دارد؛ زیرا این جهانی حرکت پرسش‌واژه‌ها به آغاز جمله در زبان‌های «VSO» را تأیید می‌کند. در-

نتیجه، ردهٔ زبانی زبان عربی در زمینهٔ پرسش‌واژه‌ها، یعنی طبق مؤلفهٔ شمارهٔ ۲۲ روشن می‌شود و صراحتاً می‌توان گفت که پرسش‌واژه‌های عربی به اجبار به آغاز جملات پرسشی حرکت می‌کنند و بدین ترتیب، در ردهٔ مقابل ردهٔ زبان فارسی قرار دارند. همچنین، از آنجا که پرسش‌واژه‌های زبان عربی، از جمله پرسش‌واژه‌هایی که از مضمون کلی جمله همچون «لماذا، هل و همزه» پرسش می‌کنند، در آغاز جملات پرسشی می‌آیند، جهانی زبانی شمارهٔ ۹ نیز در مورد زبان عربی صادق است؛ زیرا زبان عربی دارای حروف اضافهٔ پیشین است.

به علاوه، مشخص شد که قرار گرفتن پرسش‌واژه‌های فارسی در جایگاه سازه‌ای که دربارهٔ آن پرسش می‌کنند، گرایش غالب در این زبان است. به عبارت دیگر، در حالت طبیعی پرسش‌واژه‌ها بیشتر در آغاز جمله قرار نگرفته‌اند. به علاوه، چنانچه به آغاز جمله حرکت کنند، جملهٔ تولیدشده غیردستوری نخواهد بود؛ اما ممکن است کاربرد زیادی نداشته باشد. بنابراین، زبان فارسی با ترتیب سازهٔ اصلی «SOV» با جهانی زبانی شمارهٔ ۱۲ هماهنگ است. بر اساس این جهانی، حرکت پرسش‌واژه به آغاز جمله در زبان‌های «SOV» در بیش‌تر موارد اتفاق نمی‌افتد. همچنین، بر اساس مؤلفهٔ رده‌شناختی شمارهٔ ۲۲، می‌توان گفت که پرسش‌واژه‌های فارسی در جای سازه‌ای که دربارهٔ آن پرسش می‌کنند، قرار می‌گیرند. از دیگر یافته‌های این پژوهش آن است که دلایل ساختاری، معنایی و پردازشی در حرکت پرسش‌واژه‌ها در دو زبان تأثیرگذار است. به این ترتیب هر سه فرضیهٔ پژوهش تأیید می‌شوند.

جدول شمارهٔ ۲ بیانگر رده‌های هر دو زبان و میزان انطباق آن‌ها با جهانی‌های زبانی است:

جدول ۲: ویژگی‌های رده‌شناختی پرسش‌واژه‌های زبان‌های فارسی و عربی

Table 2. Typological characteristics of Question words in Arabic and Persian
 Translation of Arabic examples table: Languages Appendix

انطباق با جهانی شمارهٔ ۹	نوع ردهٔ زبانی بر اساس مؤلفهٔ شمارهٔ ۲۲	انطباق با جهانی شمارهٔ ۱۲	الگوی ترتیب سازه‌های اصلی	زبان
✓	پرسش‌واژه در جای سازه‌ای که از آن پرسش می‌کند، می‌آید	✓	SOV	فارسی
✓	پرسش‌واژه در آغاز جمله قرار می‌گیرد	✓	VSO	عربی

۶. پی‌نوشت‌ها

1. language Universals
2. Greenberg
3. typology
4. Gabelentz

۵. یعنی بررسی ترتیب عناصر شکل‌دهنده جمله یا به عبارت دیگر، ارکان جمله و از همه مهم‌تر ترتیب فاعل، فعل و مفعول.

6. wh –movement
7. government and binding
8. minimalist program
9. interrogative structure
10. surface structure
11. ellipsis
12. deep structure
13. question words
14. rising and falling intonation
15. syntactic movement
16. with well more than chance frequency, when question particles or affixes are specified in position by reference to the sentence as a whole, if initial, such elements are found in prepositional languages, and, if final, in postpositional.
17. if a language has dominant order vso in declarative sentences, it always puts interrogative words or phrases first in interrogative word questions; if it has dominant order sov in declarative sentences, there is never such an invariant rule.

۱۸. نشانه «!!» بیانگر این است که جمله نارایج است یا رواج کم‌تری دارد.

۱۹. نشانه «*» بیانگر این است که جمله از لحاظ دستوری نادرست است.

۲۰. گذشته از موارد استثنایی که نسبت آن خیلی کم است.

۲۱. به‌جز پرسش‌واژه‌های «آیا، مگر و چرا» که از مفهوم کلی جمله پرسش می‌کنند.

۲۲. مگر اینکه به دلایل مختلف، مثلاً پرسش از نهاد یا قید در آغاز قرار گرفته باشد.

۲۳. ر.ک: بخش ۲ - ۳، تفاوت «کم» خبری و «کم» پرسشی.

24. linguistic economy

۷. منابع

منابع فارسی

- ابن‌الرسول، سید محمدرضا و همکاران (۱۳۹۱). «معانی غیرمستقیم جملات پرسشی از

- دیدگاه کاربردشناسی زبان و بلاغت عربی. *جستارهای زبانی*. د ۳، ش ۳، صص ۱ - ۲۶.
- احمدیان، محمد (۱۳۹۵). *فقه به زبان ساده*. تهران: احسان.
  - انوری، حسن و حسن گیوی (۱۳۹۱). *دستور زبان فارسی ۱*. تهران: فاطمی.
  - ایمانی، محسن (۱۳۸۴). *آسیب‌شناسی مطالعه*. تهران: انجمن اولیا و مربیان.
  - باطنی، محمدرضا (۱۳۹۲). *توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی*. تهران: امیر کبیر.
  - پورعمرانی، روح‌الله مهدی (۱۳۸۸). *چلچراغ: بازآفرینی چهل داستان از حکایت‌های قابوس‌نامه*. تهران: تیرگان.
  - خاقانی‌فرد، میترا و همکاران (۱۳۹۴). *خشونت خانوادگی علیه زنان و کودکان*. تهران: نگارستان اندیشه.
  - خیام‌پور، عبدالرسول (۱۳۹۳). *دستور زبان فارسی*. تهران: ستوده.
  - دبیرمقدم، محمد (۱۳۹۳ الف). *زبان‌شناسی نظری: پیدایش و تکوین دستور زایشی*. ویراست دوم، تهران: سمت.
  - _____ (۱۳۹۳ ب). *رده‌شناسی زبان‌های ایرانی*. ج ۱، تهران: سمت.
  - دبیرمقدم، محمد و راحله کلانتری (۱۳۹۵). «بررسی ساخت اطلاع جملات پرسشی در فارسی نو با تأکید بر متن». *بهار*. س ۲۰، ش ۶۷، صص ۵۱ - ۸۴.
  - راسخ‌مهند، محمد (۱۳۷۹). «جملات پرسشی در زبان فارسی». *مجموعه مقالات دانشگاه علامه طباطبایی*. ش ۹۱، صص ۳۳۱ - ۳۴۴.
  - رضایی، والی و فاطمه بهرامی (۱۳۹۴). *مبانی رده‌شناسی زبان*. تهران: دانشگاه بهشتی.
  - رودی، کمیل (۱۳۸۸). *دانشگاه و مرجعیت علمی*. تهران: دانشگاه امام صادق.
  - روزنامه‌ایران (سه‌شنبه: ۲۹ / ۳ / ۱۳۹۷). س ۲۴، ش ۵.
  - غلامحسین‌زاده، غلامحسین (۱۳۹۱). *مقدماتی نگارش زبان فارسی*. تهران: سمت.
  - قریب، عبدالعظیم و همکاران (۱۳۹۲). *دستور زبان فارسی (پنج استاد)*. تهران: ناهید.
  - کشمیری، مریم (۱۳۹۶). *تذهیب در ایران*. تهران: سمت.
  - *مجله موفقیت* (نیمه اول تیر ۱۳۹۷). س ۲۰، ش ۳۷۵.
  - مشکات‌الدینی، مهدی (۱۳۷۴). «جایه‌جایی سازه‌های پرسشی در جمله‌های زبان فارسی و برخی نتایج نظری آن». *مجموعه مقالات دانشگاه علامه طباطبایی*. ش ۸۳، صص ۱۲۷ -

۱۴۰

- نائل خانلری، پرویز (۱۳۹۱). *دستور زبان فارسی*. تهران: طوس.
- نمونه‌سؤالات دانشگاه پیام‌نور. درس فارسی. نیم‌سال دوم ۱۳۹۴ - ۱۳۹۵ و تابستان ۱۳۹۵.
- وفايي، عباسعلي (۱۳۹۲). *دستور توصيفی بر اساس واحدهای زبان فارسی*. تهران: سخن.
- منابع اینترنتی
- *ایران آنلاین*. چهارشنبه ۲۵ / ۷ / ۱۳۹۷. اجتماعی / <http://www.ion.ir/news/19670/>
- *باشگاه خبرنگاران جوان*. ۷ / ۱۱ / ۱۳۹۶. / <https://www.yjc.ir/fa/news/6415474/>
- *پرسشکده* ۵ / ۱۲ / ۱۳۸۹. / <https://www.porseshkadeh.com/Question/33162/>
- *خبرگزاری فارس*. ۲ / ۴ / ۱۳۹۷. گروه فرهنگ و هنر. حوزه مسجد و هیئت. <http://www.Farsnews.com/news/13970402000977>.
- *فصل اقتصاد*. اقتصاد کلان.
- <http://www.fasleqtasad.ir/Fa/News/21542/> ۱۱ / ۱۱ / ۱۳۹۶.
- *مشاوره حقوق آنلاین*.
- <https://www.yasa.co/companyaffairs/liquidation-of-the-company..> ۱۲ / ۱۲ / ۱۳۹۶.
- *نیلگون*. ۱۲ / ۴ / ۲۰۱۵. ورزش و تناسب اندام. <http://nilgoon-mag.com>.

منابع عربی

- *قرآن مجید*.
- ابن السراج، محمد بن سهل (۱۹۹۹). *الأصول فی النحو*. شرح عبدالسلام الفتلی. ج ۲. بیروت: مؤسسة الرساله.
- ابن الشجرى، هبة الله بن على (۱۹۹۲). *أمالی ابن الشجرى*. شرح محمود محمد الطناحی. ج ۱. قاهره: الخانجی.
- استرابادى، محمد بن الحسن (بی‌تا). *شرح کافیة ابن الحاجب*. شرح احمد السید احمد. ج ۴. قاهره: کتابخانه توفیقیة.
- الأوسى، قیس اسماعیل (۱۹۸۸). «المعانى المجازية التي خرج إليها أسلوب الاستفهام فى القرآن

- الکریم». مرکز علمی عراقی. ش ۶۹ و ۷۰. صص ۳۲۳ - ۳۶۷.
- جرجانی، عبدالقاهر بن عبد الرحمن (۱۹۸۲). *المقتصد فی شرح الايضاح*. شرح کاظم بحر-المرجان. ج ۱. بغداد: دارالرشید.
  - حسن، عباس (۱۹۷۵). *النحو الوافی*. ج ۴. قاهره: دارالمعارف.
  - خوارزمی، القاسم بن الحسين (۲۰۰۰). *التخمیر*. تحقیق عبدالرحمن بن سلیمان العثیمین. ج ۴. ریاض: العبیکان.
  - دقر، عبد الغنی (۱۹۸۶). *معجم القواعد العربیة فی النحو و التصریف*. دمشق: دارالقلم.
  - *روزنامه کیهان العربی* (سه‌شنبه ۱۹ / ۶ / ۲۰۱۸). س ۳۸. ش ۹۸۷۵.
  - سامرائی، فاضل صالح (۲۰۰۷). *الجملة العربیة تألیفها و أقسامها*. عمان: دارالفکر.
  - ستیتیة، سمیر شریف (۱۳۶۸). «الانماط التحویلیة فی الجملة الاستفهامیة العربیة». *دانشگاه الیرموک*. ش ۶۹. صص ۳۲ - ۶۲.
  - سیبویه، عمرو بن عثمان (۲۰۰۴). *الکتاب*. تحقیق عبدالسلام هارون. ج ۲. قاهره: الخانجی.
  - الطهطاوی، احمد عبدالعال (۲۰۰۷). *موسوعة المسابقات: ۱۰۰۰۰ سؤال و جواب*. قاهره: دار-الغد الجدید.
  - عتیق، عبدالعزیز (۱۹۷۴). *علم المعانی*. بیروت: دار النهضة العربیة.
  - العسلی، بسام (۱۹۸۶). *مشاهیر قادة الاسلام: موسی بن نصیر*. بیروت: دارالنفائس.
  - عزیز پور، محمدرضا (۱۳۹۳). *المصطلحات المتداولة فی الصحافة العربیة*. تهران: سمت.
  - عقاد، سحر و علی اللانقانی (۲۰۱۱). «أسلوب الاستفهام فی کتاب العهدالقدیم». *بحوث جامعة حلب، سلسلة الآداب و العلوم الانسانیة*. ش ۷۵. صص ۲۳۱ - ۲۵۰.
  - الغضبان، منیر محمد (۲۰۱۰). *أخلاقیات الحرب فی السیرة النبویة*. قاهره: دارالسلام.
  - نصرالله، املى (۱۹۸۵). *الطاحونة الضائعة*. بیروت: مؤسسه نوفل.
  - منابع اینترنتی
  - *الجمهورية اللبنانية*. ۲۷ / ۱۰ / ۲۰۱۸، خدمات، أسئلة و ، أجوبة. <http://www.pcm.gov.lb/arabic/faq.aspx?pageid=41/>.

- شبکه العالم. جمعه ۲۱ / ۴ / ۲۰۱۷. سوریه. <http://www.alalam.ir/news/1956385/>
- عرب سؤال و جواب. ۲۲ / ۱۰ / ۲۰۱۲. علوم و معارف. <http://www.qaarb.com/2676/>
- موضوع. علوم. ۱۳ / ۳ / ۲۰۱۸. <https://mawdoo3.com/>

References:

- Ahmadian, M. (2016). *Fiqh in Simple Language*. Tehran: Ehsan publishing. [In Persian].
- Al'asali, B. (1986). *Famous Leaders of Islam: Mousa Ben Nosair*, Beirut: Alnafa'es publishing. [In Arabic].
- Alalam Network, Friday 4/21/2017, Syria, <http://www.alalam.ir/news/1956385/>. [In Arabic].
- Alawsi, Kays Esmail, (1988), "The metaphorical meanings of the interrogative style in the Holy Qur'an". *Iraqi Scientific Center*. 69 & 70. Pp. 323-367. [In Arabic].
- Alghazban, M. M. (2010). *The Ethics of War in the Prophetic Biography*, Cairo: Alsalam publishing. [In Arabic].
- Altahtawi, Ahmad Abdu Al'al, (2007), *Encyclopedia of Competitions: Ten Thousands of Questions and Answers*. Cairo: Alghad aljadid publishing. [In Arabic].
- Anvari, H. & Givi, H. (2012). *The Grammar of Persian Language (1)*. Tehran: Fatemi. [In Persian].
- Aqqad, S. & A. Allazeqani, (2011), "The interrogative method in the book of the Old Testament". *Aleppo University Researches*. Literatures and Humanities Series. 75. Pp. 231- 250 . [In Arabic].
- Arabs question and answer, 10/22/2012, Knowledge and Sciences, <Http://www.qaarb.com/2676/>. [In Arabic].
- Astarabazi, Mohammad ben Alhasan, (No Date), *Kafiya Explaintion of Eben Alhajeb*, Explanation by Ahmad Alsyed Ahmad, Ch. 4. Cairo: Towfiqiya Library. [In Arabic].
- Atiq, Abdu Alaziz (1974). *Semantics*. Beirut: Alnahza al'arabiya publishing. [In Arabic].

- Azizi Bur, M. R. (2014). *Common Terms in the Arabic Press*, Tehran: Samt. [In Arabic].
- Bateni, M.R. (2013). *Description of Grammatical Construction of Persian Language*. Tehran: Amir Kabir. [In Persian].
- Croft, W. (2003). *Typology and Universals*. 2nd edition. University of Manchester. Cambridge.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 6th edition. Malden: Black well publishing.
- Dabir Moghaddam, M. (2014b). *Typology of Iranian languages*. 1st edition. Tehran: SAMT. [In Persian].
- ----- (2014a). *Theoretical linguistics: Emergence and Development of Generative Grammar*. 2nd edition. Tehran: SAMT. [In Persian].
- ----- & Kalantari, R. (2016). "The Study of information structure of Interrogative sentences in modern Persian with focus on text". *Bahar*. Y. 20. No. 67. Pp: 51 – 84. [In Persian].
- Deqr, Abdu Alghani, (1986), *Arabic Grammar Dictionary in Syntax and Morphology*, Damascus: Alqalam publishing. [In Arabic].
- Eben Alsarraj, Mohammad Ben Sahl, (1999), *Origins in Syntax*. Explanation by Abdulsalam Al Fatli, Ch. 2. Beirut: Alresala institute. [In Arabic].
- Eben Alshajari, Hebat Allah ben Ali, (1992), *Amali Eben Alshajari*. Explanation by Mahmood Mohammad Altannah, Ch. 1. Cairo: Alkhaneji. [In Arabic].
- Gholamhosein Zadeh, Gh. (2012). *An Introduction to Persian Language Writing*. Tehran: SAMT. [In Persian].
- Greenberg, Joseph H. (1963). "Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaning Element". In *Universals of Language*. Cambridge: MIT Press. Pp: 58 – 88.
- Hasan, A. (1975). *Adequate Syntax*. Ch. 4. Cairo: Alma'aref publishing. [In Arabic].
- <http://www.pcm.gov.lb/arabic/faq.aspx?Pageid=41/>. [In Arabic].

- Ibn –al Rasoul, S. M. R. et. al, (2012). “Indirect meanings of interrogative sentences based on the pragmatics of Arabic language and rhetoric” *Language Related Research*. 3(3). Pp: 1 – 26 . [In Persian].
- Imani, M. (2005). *Pathology of the Study*. Tehran: Parent-teacher conference. [In Persian].
- *Iran Newspaper*. Tuesday 6/19/2018. Y. 24, No. 6805. [In Persian].
- Jorjani, Abdu Alqaher ben Abdu Alrahman, (1982), *Almoqtased On Explaining the Clarification*, explaining by Kazem Bahr Almorjan, Ch. 1. Baghdad: Alrashid publishing. [In Arabic].
- Kahnemuyipour, A. (2001). “On Wh- questions in persian”. *Candain Journal of Linguistics*. 46 (1/2). Pp: 41 - 61 .
- Kashmiri, M. (2017). *Gilding in Iran*. Tehran: SAMT. [In Persian].
- *Keyhan Al’arabi Newspaper*, Tuesday 6/19/2018, Y. 38, No. 9875. [In Arabic].
- Khaghani Fard, M. et.al , (2015), *Domestic Violence against Women and Children*. Tehran: Negarestan Andisheh. [In Persian].
- Khawarezmi, Alqasem ben Alhussain (2000). *Altakhmir*, Investigation by Abdu Alrahman ben Sulaiman Alaothaimin. Ch. 4. Riyadh: Alabikan. [In Arabic].
- Khayampour, A. R. (2014). *The Grammar of Persian Language*. Tehran: Sotudeh. [In Persian].
- Lebanon Republic, 10/27/2018, Services, Questions and Answers, [In Arabic].
- Mawdoo’ a, Sciences, 3/13/2018, <https://mawdoo3.com/>. [In Arabic].
- Meshkat al-Dini, M. (1995). “Displacement of question words in Persian sentences and some of it’s theoretical results”. *Proceeding of Allameh Tabataba’i University*. No. 83. Pp: 127 – 140 . [In Persian].
- *Movaffaqiyat Magazine*. The first half of July 2018. Y. 20. No. 375. [In Persian].
- Nasro Allah, E. (1985). *The Lost Mill*. Beirut: Nowfal Institute. [In Arabic].
- Natel Khanlari, P. (2012). *The Grammar of Persian Language*. Tehran: Tous. [In Persian].
- Pour-Omrani, R. M. (2009). *Chelcheragh (Chandelier): Recreating forty stories*

from *Qaboosnameh's anecdotes*. Tehran: Tirgan. [In Persian].

- Qarib, A. A. et. al, (2013). *The Grammar of Persian language (Five Professors)*. Tehran: Nahid. [In Persian].
- Rasekh Mahnad, M. (2000). "Interrogative sentences in Persian language". *Proceeding of Allameh Tabataba'i University*. 91. Pp: 331 – 344 . [In Persian].
- Rezai, V. & Bahrami, F. (2015). *Fundamentals of Linguistic Typology*. Tehran: Shahid Beheshti University. [In Persian].
- Rudy, K. (2009). *University and Scientific Authority*. Tehran: Imam Sadiq University. [In Persian].
- Samerrai, Fadel Saleh (2007). *Arabic Sentence: its Composition and Sections*, Amman: Al-fekr publishing. [In Arabic].
- *Sample Questions of Payame noor University*. Persian lesson. 2nd semester 2015 – 2016 and summer .2016. [In Persian].
- Sapir, E. (1921). *Language: An Introduction to the Study of Speech*, New York: Harcourt, Brace & CY.
- Siboyeh, Amr ben Osman, (2004), *Alkitab*, Investigation by Abdu Alsalam Harun, Ch. 2. Cairo: Alkhaneji. [In Arabic].
- Stetiyeh, S. Sh. (1989). "Transformational patterns in the Arabic interrogative sentence". *Alyarmouk University*. 69. Pp. 32-62. [In Arabic].
- Vafaei, A. A. (2013). *Descriptive Grammar based on Persian language Units*. Tehran: Sokhan. [In Persian].

پیوست ۱: ترجمه مثال‌های عربی

Appendix 1: Arabic Examples Translation

شماره	ترجمه مثال	شماره	ترجمه مثال
۶۲	زید کجاست؟	۷۶	مه چگونه شکل می‌گیرد؟
۶۳	آیا زید نزد تو است؟	۷۷	کدام ملت‌ها قدرت بیش‌تری در جنگ داشتند؟
۶۴	زید چگونه است؟	۷۸	کاشف فرایند انتقال خون کیست؟
۶۵	آیا پیامبر خدا (ص) را دیدید و با او رفت و آمد داشتید؟	۷۹	دولت در چه وقت استعفا شده تلقی می‌شود؟
۶۶	مگر با ما سخن نمی‌گفت که به خانه خدا خواهیم آمد و در آن طواف را به‌جا خواهیم آورد؟	۸۰	ای موسی! این [قطعه چوب] در دست راست چیست؟
۶۷	آیا برای تو پزشکی را بیاورم؟	۸۱	[انسان] می‌پرسد روز قیامت کی است؟
۶۸	ماجرای کودتاهای نظامی در ترکیه چیست؟	۸۲	خدا چگونه اینان را پس از مرگشان زنده می‌کند؟
۶۹	نام دیگر سوره «طه» چیست؟	۸۳	در چند سوره از حضرت مریم نام برده شده است؟
۷۰	چرا رعیت به تو سجده نمی‌برند؟	۸۴	تا کی بازیچه‌ای در دست غم‌ها خواهی بود؟
۷۱	برای چه ذلت و خواری را در دین خود بپذیریم؟	۸۵	کشمکش در سوریه به کجا پیش می‌رود؟
۷۲	پروردگارتان چه چیزی نازل کرد؟	۸۶	چند بیمار بیمارستانی را عیادت کردی؟
۷۳	چرا در جهان به تلمیح رئیس جمهور اسد توجه نشده است؟	۸۷	بیماران چند بیمارستان را عیادت کردی؟
۷۴	عیسی (ع) در دوران پچی و جوانی کجا زندگی می‌کرد؟	۸۸	حساسیت بچه چگونه از آن رها شویم؟
۷۵	تعداد سوره‌های قرآن - که با پرسش شروع می‌شود - چند است؟	۸۹	چگونه از حساسیت بچه رها شویم؟

A Comparative Typological Study of Interrogative words in Persian and Arabic

Bassam Rahme¹, Najmeh Dorri^{2*}, Hayat Ameri³,
Gholamhosein Gholamhoseinzadeh⁴, Isa Motaghizadeh⁵

1. Ph.D. Candidate, Department of Persian Language and Literature, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.
2. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.
3. Assistant Professor, Department of Linguistics, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.
4. Professor of Persian Language and Literature Department, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.
5. Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

Received: 23/01/2019

Accepted: 4/06/2019

Abstract

Currently, the major discussions in the field of Linguistics belong to Typology and Linguistic Universals. Typology is a linguistic study that analyzes the structural similarities among languages regardless of their history. This term was first applied to the categorical and comparative study of linguistic notions by a linguist named Gublentez. Typology is not merely a tool for categorizing and defining general patterns in languages. It is an approach for understanding the nature of language as well. In typological studies, attempts are made to group languages from different families in order to reach more precise studies and results. This article also consists of the same attempt. Persian is an Indo-European language, and Arabic is a Semitic one. Language Universals refer to the characteristics and features which are present in most languages worldwide. This notion is known due to the efforts of Greenberg. After analyzing 30 different languages, he proposed the notion of Language Universals. Typology and Language Universals show a strong relationship and complement each other due to the fact that typological categorization leads to the discovery of universal principles in the structure of languages. The relation between language

---

* Corresponding Author's E-mail: n.dorri@modares.ac.ir

universals and typology dates back to 1960s. From that point in history, the notion of typology is accompanied by Greenberg's Language Universals.

Studying the order of structural elements has been one of the most important discussions in the world of Typology. That is firstly due the fact that languages have more differences in this matter and these differences are the foundation of typological studies. Secondly, according to Greenberg, between the order of fundamental parts and other structural features of language exist a typological correlation. The most important and common approach for posing a question in languages is through interrogative words. By using interrogative words various notions such as place, time, people, and causes are subject to inquiry. The existence of such words is universal, that is, it seems highly unlikely to find a language that does not carry interrogative words. In typology numerous factors are analyzed, among which is understanding the movements of interrogative words in languages. Dabirmoghdam (1393) has proposed 24 factors, and factor 22 relates to interrogative words. Topologists have identified two main types: first is that interrogative words replace the element of the notion which is put under question, and second, interrogative words are placed at the beginning of a question sentence. In this study, an attempt is made to study the movement of interrogative words in both Persian and Arabic in order to illustrate their position in the lingual typological system. In addition, the influencing factors on this movement are discussed. The method of this study is analytical-descriptive and selected pieces are from published and online materials (books, newspapers and magazines) in both languages and these pieces are from various areas ranging from social to religious, scientific, literal and so on. In the theoretical framework of the study, there are some details related to interrogative words in both languages and a table is drawn consisting of these words in Arabic and Persian respectively. Meanwhile the movement of interrogative words were defined that in this research it refers to the place of such words in sentences in comparison to the same declarative sentence. In the analysis, firstly some of the important views related to these words are represented; in Persian, views by Bateni (1392), Khanlari (1391), Vafai (1392), Gholamhossein Zade (1391) and Meshkataldini (1374), and in Arabic views by Sibooye (2004), Ebn al Saraj (1999), Hassan (1975), Jorjani (1982) and etc., afterwards, selected pieces which consist the basis of this research are analyzed.

According to the findings of this research, Persian and Arabic fall into different types of interrogative words movements. The tendency in Persian is to replace the element of question, while in Arabic interrogative words come at the beginning of a question sentence. Furthermore, these two languages are

compatible to the language universals they represent. With well more than chance frequency, when question particles or affixes are specified in position by reference to the sentence as a whole, if initial, such elements are found in prepositional languages, and, if final, in postpositional. Plus, if a language has dominant order “VSO” in declarative sentences, it always puts interrogative words or phrases first in interrogative word questions; if it has dominant order “SOV” in declarative sentences, there is never such an invariant rule. This conclusion is based on the analysis of cases inductive of the fact that the movement of interrogative words to the beginning of the sentence is a strong tendency in Arabic language. As a result, Arabic language corresponds to Language Universal number 12 since this universe acknowledges the movement of interrogative words to the beginning of a sentence in “VSO” structures. Additionally, since interrogative words in Arabic are among those which question the nature of a sentence, they come at the beginning of a sentence. Language universal number 9 also acknowledges Arabic language since it carries more prepositions.

Furthermore, it is recognized that interrogative words replace the element of question in a sentence. This fact shows the tendency of this language. Therefore, Persian language with the core structure of “SOV” is in harmony with the language universal of number 12. According to this universe, the movement of interrogative words does not tend to come at the beginning of a sentence in “SOV” structures.

The above-mentioned findings are presented in a table. Another finding of this research is that structural, semantic and processing factors have an impact on the movement of interrogative words. For instance, in Persian the interrogative word of “why” usually comes at the beginning of a sentence since it put the nature of a sentence under question. However sometimes, a conflict occurs between the word “why” and other elements such as “interjection” on the first position of the sentence and the interrogative word gives the space to interjectory words and comes in second. To propose another example, interrogative words tend to occupy the first position in a sentence in Arabic, however sometimes it is observed that the element of question has occupied the first position, while the interrogative word is in the second position. In fact, this replacement is due to the significance of the element.

Keywords: Typology; Language Universals; Interrogative Words Movement; Persian; Arabic.